

S. I. CAPOȘINA, *Un mormânt de tip scitic din Olbia* (în „Sovietskaia Arheologia”, 1950, XIII, p. 205—217).

Problema raporturilor greco-autohtone, de pe litoralul de Nord al Mării Negre, ocupă un loc de frunte în sarcinile și preocupările istoricilor și arheologilor sovietici. În urmărirea acestei probleme, se acordă importanța cuvenită rolului jucat de elementul local în acest proces de influențe reciproce și aspectelor, pe care le-a îmbrăcat acest proces în decursul timpului. Săpăturile arheologice din această regiune, confirmă pe deplin și îmbogățesc aceste concluzii, la care au ajuns savanții sovietici, printr-o interpretare justă, făcută în lumina materialismului istoric. În acest sens, contribuții valoroase aduce articolul savantei sovietice, S. I. Capoșina, în urma descrierii și interpretării inventarului unui mormânt, descoperit de expediția din Olbia, în anul 1946, în necropola din același oraș.

După un sumar istoric, făcut asupra împrejurărilor descoperirii mormântului, autoarea face descrierea formei mormântului, a inventarului și unele observații cu privire la ritual. Dar, pentru a trage o serie de concluzii de ordin general pe urma acestei descoperiri, este nevoie de datarea și stabilirea apartenenței etnice a celui înmormântat, lucru făcut din plin în acest articol.

Mormântul, despre care este vorba, se prezintă sub forma unei gropi obișnuite, de formă dreptunghiulară, formă întâlnită frecvent în descoperirile cu caracter scitic. În interiorul mormântului, lângă un schelet întins pe spate, cu mâinile dealungul corpului, s'a descoperit o amforă grecească bine conservată, ai cărei

pereți interiori păstrau urme de vin. De gura amforei atârna un polonic, cu extremitatea mânerului în formă de cap de lebădă, și care servea, după părerea autoarei, la scoaterea vinului din amforă.

Printre obiectele care alcătuiesc inventarul mormântului se mai enumără alte două vase mici grecești, cu firnis negru, un vas de tip local în formă de ulcior, lucrat din pastă cenușie, 20 vârfuri de săgeți de tip scitic, care-și mai păstrau încă forma așezării lor din tolbă, o sabie tot de tip scitic, dispusă deacurmezișul corpului, două cătărămi și resturi osteologice de animale, care reprezintă, după părerea autoarei, resturile hranei însoțitoare pentru cel înmormântat.

Pentru datarea mormântului, Capoșina se conduce după tipul și particularitățile obiectelor descoperite, ajutându-se în același timp, de descoperiri analoge, cu date stabilite, descoperiri care s'au făcut fie în regiunea litoralului de Nord al Mării Negre, fie în regiuni mai îndepărtate.

Amfora grecească, comparată cu descoperiri similare, aparține după forma ei, epocii arhaice. Vasele mici grecești cu firnis negru, vasul de tip local, săgețile și sabia (scitice) aparțin sec. V în e. n. Cu aceste elemente sigur databile, nu este de loc dificil a se atribui aceluiași secol mormântul din Olbia.

În stabilirea apartenenței etnice a defunctului, Capoșina ține seama de forma mormântului, de obiectele tipic scitice (sabia, săgețile și cătărămile) și mai ales de formele de ritual întâlnite aci,

elemente destul de frecvente în complexe scitice. Și aici autoarea recurge la aceleași analogii, care-i ajută să aibă mai multă siguranță în atribuirea mormântului unui scit. Obiceiul de a se înmormânta cu sabia deacurmezișul corpului, aranjarea săgeților în tolbă și, mai ales, resturile hranei însoțitoare, asupra cărui element Capoșina atrage chiar atenția, sunt întâlnite în unele descoperiri scitice, ca aceea din curganul 401 de lângă Crivorcovo, în unele morminte din Taman, Tanais și chiar din Olbia. Prezența ceramicii grecești în acest mormânt nu poate face nici pe departe dovada unei alte origini etnice. Autoarea exclude posibilitatea unei influențe a culturii locale asupra elementului etnic elen, în ceea ce privește unele forme de ritual. „Grecii, spune Capoșina, cu concepțiile lor cu totul de altă natură, despre suflet și despre viața de dincolo de mormânt, care s'au impregnat în forme stabile, n'au acceptat reprezentări mai primitive în această privință, de natură a încălca tradițiile lor în cel mai conservativ domeniu, care este cultul de îngropare”.

Stabilirea etnicității defunctului formează punctul de bază, după cum am menționat mai sus, în tragerea unor concluzii de ordin general, cu privire la importanța și prezența elementului local în relațiile stabilite cu Grecii din coloniile dela Nordul Mării Negre. Mormântul de tip scitic, în necropola din Olbia, constituie o dovadă în plus despre prezența elementului autohton în componența populației olbiene. Aristocrația tribală a societății scitice se găsea în posesia unor mari bogății, pe care le vor folosi în comerțul cu Grecii și de pe urma cărui fapt diferențierea de clasă se va mări. Această aristocrație își va împleti interesele sale de clasă cu cele ale coloniștilor greci și, împreună, vor exploata deopotrivă populația săracă, indiferent de originea etnică. Tot această pătură bogată a societății scitice, trăind în condițiile vieții urbane sclavagiste, va fi mai

repede influențată de Greci, în unele forme de viață, fără să rupă însă definitiv legătura cu foștii lor tovarăși și fără să renunțe la principalele lor obiceiuri tradiționale. Populația locală va influența pe Greci și-i va obliga să lucreze după dorința lor, impunându-le unele forme locale în ceea ce privește viața și conducerea însăși a orașului. Mormântul de tip scitic din Olbia atârână greu în spulberarea vechei concepții burgheze, cu privire la influența unilaterală grecească în dezvoltarea societății scitice. Savanții sovietici acordă rolul determinant în evoluția societății băștinașe, dezvoltării forțelor de producție din sânul acestei societăți, adică condițiile interne de apariție a fierului, care este folosit la fabricarea armelor și uneltelor, iar nu influenței coloniilor grecești, care au ajutat la grăbirea evoluției societății, jucând un rol, desigur important, dar nu determinant.

Alte descoperiri din necropola din Olbia, efectuate cu altă ocazie și menționate de autoare numai în treacăt, le constituie mormintele care au folosit ritul de înmormântare prin închircire, rit folosit de populația scitică, dar mai ales de populația prescitică. Folosirea acestui rit în unele înmormântări din Olbia dovedește, pe de o parte, prezența populației locale în oraș din timpuri destul de vechi și păstrarea obiceiurilor lor în contactul cu Grecii, iar, pe de altă parte, dă o lovitură teoriei burgheze cu privire la înrobirea în masă a populației autohtone de către Greci, la stabilirea lor în această regiune. Populația locală, în atingere cu elementul grec, s'a dovedit destul de tare în a-și păstra și apăra obiceiurile sale, în linii mari, reușind, în același timp, să-și rezerve drepturile la conducerea orașului Olbia și să-și impună deseori punctul de vedere în unele privințe. Așa ne putem explica dependența Olbiei de regii sciți despre care ne vorbesc izvoarele istorice, în epoca helenistică.

Concluziile acestea, la care ajunge Capoșina, pot fi aplicate în cazul unor descoperiri viitoare similare în orașele

noastre pontice, unde, desigur, avem de-a face cu același proces istoric.

E. MACKAY, *Cultura antică din valea Indului*. Traducere din limba engleză de M. B. Gracova-Sviridova. Redacția și introducerea de Acad. V. V. Struve, Moscova, Editura pentru literatura străină, 1951, 142 p., 30 ilustrațiuni, 3 planuri, 1 hartă.

Începuturile civilizației și primele state au apărut mai întâi pe văile marilor râuri. Dovezi strălucite erau până acum Nilul, Tigrul și Eufratul. Iată însă că săpăturile arheologice din ultimii 20 de ani ne confirmă acest lucru și pentru valea Indului, unde au fost date la iveală urmele unei civilizații înfloritoare care datează din anii 2500—1500 î.e.n., adică înainte de sosirea triburilor indo-europene în India.

Săpăturile au început în anul 1921 în localitățile Harappa (pe râul Ravi, în Pendjab), Mohendjo-Daro (la 600 km sud de Harappa, în districtul Larcana, în partea centrală a provinciei Sind), Chanchu-Daro (la 130 km sud-est de Mohendjo-Daro și la 19 km est de râul Ind), precum și în alte câteva stațiuni mai puțin însemnate din provinciile Sind și Belucistan. Rezultatele cele mai frumoase au fost obținute la Harappa și Mohendjo-Daro, pe care savantul sovietic B. L. Bogaevschi le numește Tirys-ul și Mycena Indiei. Arheologul englez E. Mackay, unul dintre conducătorii săpăturilor, a prezentat o primă expunere sistematică în anul 1935 și a adus apoi completări în ediția a doua apărută la Londra în 1948 sub titlul: *Early Indus civilisations*, care stă la baza traducerii rusești. În introducerea Acad. V. V. Struve arată importanța acestui material precum și legăturile cu Mesopotamia, Caucazul, Troia și Europa. El face unele precizii importante cu privire la cronologie și interpretare. Astfel E. Mackay propune ca date extreme anii 2400—1600, iar savantul sovietic, anii 2500—1500. Autorului i se reproșează, între al-

tele, caracterul pur factic al expunerii și rolul prea mare acordat migrațiilor. Vorbind despre relațiile de producție, Acad. V. V. Struve scoate în evidență inegalitățile sociale pronunțate, prezența sclavilor și a caselor mari alături de colibe, și conchide că valea Indului se afla în faza orânduirii sclavagiste, pe o treaptă tot atât de înaltă ca și Sumeria din mileniiile IV—II. Trecerea dela uneltele de piatră la cele de metal s'a făcut foarte repede. Chiar și în straturile cele mai de jos se întâlnesc obiecte de cupru și de bronz.

Partea cea mai spectaculoasă o constituie arhitectura. Viața orășenească și comerțul erau foarte dezvoltate. Ruinele dela Mohendjo-Daro se întind pe o suprafață compactă, lungă de 1200 m și lată de 600 m. Străzi largi până la 10 m se îndreaptă paralel, dela Nord spre Sud și dela Est spre Vest. Casele construite din cărămidă arsă sunt bine păstrate și au uneori mai multe etaje, apoi scări, beciuri, camere de locuit și de spălat, closete, conducte de apă și camere mici pentru sclavi. Orașul avea un sistem de canalizare complet, puțuri, turnuri de pază, întărituri și un zid de apărare lung de 9 km., îndreptat spre Nord-Vest. Rezultă că populația orășenească era foarte deasă. Unele clădiri atingeau dimensiunile de 70/25 m. Nu sunt indicii că ar fi servit ca temple și se presupune că erau clădiri publice sau hale de comerț. Pietrele de pisat indică prezența agriculturii. Greutățile de diferite mărimi arată că comerțul era dezvoltat și că exista un sistem de greutăți deosebit de cel babilonian, însă înrudit cu cel din Elam. În-

industria din ateliere era activă. Metalele veneau din diferite părți ale Indiei, din Afganistan sau din Belucistan. Se construiau corăbii și se făcea comerț pe mare cu Elamul și Sumeria. Torsul, țesutul cu fire de bumbac, ceramica la roată (uneori polihromă) confecționarea uneltelor de metal erau îndeletniciri curente. Dintre unelte se menționează în special vasele de cupru și de bronz, topoarele mari de tăiat lemne (unul cântărește aproape 2 kg), topoarele-teslă, pilele de bronz, cârligele de undiță, briciurile de ras și dălțile; dintre arme, două săbii de cupru, capsule de bronz, vârfuri de săgeată și suliți. Animale domestice: oaia, porcul, bivolul, cămila, zebul, elefantul și în straturile superioare, calul. Se cunoștea roata de scos apă (așa dar irigații) și se cultiva grâul, orzul, bumbacul, curmalul, pepelele galben. Vânatul este atestat de prezența arcului și de figurile de animale sălbatice ca leul, tigrul, râsul, rinocerul și crocodilul. Unele din ele se cunoșteau prin intermediul comerțului. Pecețile-amulete cuprind scurte inscripții

care dovedesc existența scrisului, însă ele sunt prea sporadice și dificile pentru a fi concludente și numai descoperirea unui text bilingv ar putea să ne spună ceva sigur în acest sens. Există probe cu privire la cultul pomilor și al zeiței-mame, ceea ce este un semn de precumpănirea ocupațiilor agricole. Cultul eroului jumătate-om, jumătate-taur vorbește în același sens și el poate fi pus în legătură cu cultul asemănător din Sumeria, având probabil un izvor comun.

Solul fertil, ușurințele de transport pe uscat și pe apă și contactul cu alte ținuturi au contribuit într-o mare măsură la acumularea bogățiilor și au grăbit procesul de diferențiere economică și socială. Cultura din valea Indului cuprindea o suprafață mai mare decât Egiptul și Sumeria. Nivelul înalt și luxul din orașe sunt o dovadă că mizeria producătorilor de valori, în special în agricultură, era tot atât de mare iar stăpânirea tot atât de despotică și de centralizată ca și în celelalte state sclavagiste ale orientului antic.

J. D. S. PENDLEBURY, *Arheologia Cretei*. Traducere din limba engleză de I. a. M. B o r o v s c h i. Redacția generală și introducere de Acad. V. V. S t r u v e, Moscova, Editura pentru literatura străină, 1950, 416 p., 24 hărți, 50 figuri, 93 fotografii.

Meritul principal al cărții de față stă în materialul factic extrem de bogat și în încadrarea lui strictă în spațiu și timp. Pe când Glotz consideră cultura egeeană ca un tot și înfățișează materialul în bloc, Pendlebury distinge cu mare grijă epocile și regiunile. În chipul acesta el ne ușurează extrem de mult înțelegerea procesului istoric și ne face să putem urmări mai ușor răspândirea treptată a omului în Creta, ivirea centrelor populate, raporturile dintre ele și progresele realizate dela o epocă istorică la alta. Cele mai vechi așezări datează din neolitic și se găsesc în partea de răsărit a insulei. Ele au multe trăsături comune cu așezările din Anatolia, iar locuitorii par a fi originari de acolo. Cre-

tanii s'au răspândit apoi treptat spre Vest, s'au grupat un timp în jurul celor trei centre mai importante (Knossos la Nord, Phaistos în centru și Palecastro în răsărit) și, în sfârșit, în jurul anului 1500, ajunși în faza statului și la apogeul culturii lor materiale, au constituit o singură unitate politică cu capitala la Knossos și au dominat întreaga Egee. Autorul stabilește următoarea cronologie: 4000—3000 neoliticul; 3000—2200 cuprul, minoeanul timpuriu; 2200—1600 bronzul, minoeanul mijlociu; 1600—1100 bronzul, minoeanul recent; după 1100 bronzul și fierul, cu perioadele: geometrică (1100—750), orientală (750—650), arhaică (650—500), clasică (500—300), hellenistică (300—67) și romană (după 67 î.e.n.).

Creta de azi are o suprafață de 8618 km² cu o populație de aproape 500.000 de locuitori, adică în medie 56 de locuitori pe kilometrul pătrat. Această cifră scăzută este o dovadă că condițiile de trai nu sunt strălucite: munți goi, rîuri mici și umiditate puțină. Dar acum 4000—5000 de ani Creta era acoperită cu păduri și solul oferea mai mult, iar poziția geografică favorabilă în Mediterana de răsărit a dat impuls navigației, a sporit forțele de producție și a grăbit procesul de dezvoltare a societății cretane. În neolitic, până la aproximativ 3000, populația locuiește în peșteri sau colibe dealungul țărmului de răsărit, se îndeletnicește cu pescuitul, vînatul sau culesul fructelor, cunoaște începuturile navigației și are legături cu Anatolia și Siria. Uneltele de piatră și ceramica de mână corespund unei organizări sociale rudimentare, pe grupuri mici încă nediferențiate, în bună parte seminomade. Între 3000 și 2200, în minoeanul timpuriu, folosirea primelor metale (aurul, argintul și în special cuprul) înseamnă un real progres în dobîndirea mijloacelor de trai. Produsele muncii devin mai abundente și se concentrează în anumite mâini, dînd naștere unui proces de diferențiere socială care se adîncește mereu. Creșterea vitelor și agricultura se îmbunătățesc și fac posibilă apariția meșteșugurilor și comerțului. Grupurile sociale mici de pînă acum se strîng în comunități mai mari și se concentrează în trei regiuni unitare, în nordul, sudul și răsăritul insulei. Ceramica de mână și la roată se desăvîrșește și, spre sfîrșitul acestei perioade, atinge un nivel artistic foarte înalt. Construcțiile din ce în ce mai îndrăznețe și apariția primelor orașe sînt o dovadă că arta progresa și că îndeletnicirea artistului devine o profesiune. Navigația, comerțul și relațiile cu Asia Mică, Egiptul și Libia presupun existența unei nobilimi gentilice care luptă pentru putere și avere și începe să exploateze munca altora. Între 2200 și 1600, în minoeanul mijlociu, folosirea bronzului dă un nou

impuls mijloacelor de producție. Armele superioare, orașele și palatele fastuoase arată că bogățiile s'au concentrat și că diferențierea socială a făcut pași repezi. Este faza democrației militare și pe alocuri începutul unei faze noi, a constituirii statului. Conducătorii din cele trei centre se luptă între ei pentru supremație. Orașul Cnossos reușește să se ridice și să-și impună voința, deși Phaistos și Palaecastro nu se află încă într-o dependență completă față de el. Baza economiei rămîne tot agricultura, și în special cultura grăului, a viței de vie și a mîslinului. Începînd de pe la 2200 cretanii cunosc și folosesc carul cu patru roate tras de boi. Un indiciu că organizarea socială devine tot mai complexă este apariția scrisului. El se ivește între 2000 și 1800 sub influența Egiptului și folosește diferite semne, ca de pildă uneltele agricole și casnice, cîni, scoabe, pile, pluguri, securi, săgeți, cumpene, arbori, plante, corăbii, animale, etc. Acest tip de ieroglife se transformă apoi, între 1800—1600, în scriere lineară, dela stînga la dreapta. Scrisul merge mîna în mîna cu dezvoltarea relațiilor comerciale. El arată că societatea cretană se află în faza imediat premergătoare formării statului, cînd începe să se consolideze o forță birocratică centrală care inventariază și duce o contabilitate complicată. Legăturile cu lumea din afară îmbrățișează nu numai bazinul mării Egee, ci și o bună parte din Asia anterioară, inclusiv Babilonul, Hitiții și Troia. Trebuie să presupunem că progresul acesta n'a putut fi totdeauna pașnic și că procesul de stratificare socială a fost însoțit, fără îndoială, de lupte continue. În jurul anului 1750 o răscoală internă distruge pînă în temelii palatele și bogățiile acumulate. După aceea viața își continuă cursul cu mai multă vigoare. Se observă mai multă libertate în construcții și urmele unei populații mai dense. Întrebuințarea bronzului se intensifică atît în domeniul uneltelor cît și în cel al armelor. După 1600, în minoeanul tardiv, procesul de

unificare sub conducerea orașului Cnosos se desăvârșește și atinge faza formării statului. O forță birocratică centralizată domină acum în Creta și în Egeea. Astfel arheologia vine să confirme în mod neîndoios știrile în legătură cu domnia legendarului Minos și thalassocrația cretană, transmise de tradiția literară grecească de mai târziu. Tot acum apar și primele dovezi de prezența calului și a carului de luptă, în insula Creta. Pe la 1450 o nouă catastrofă distruge și incendiază palatele. Autorul crede că este o invazie din afară și se gândește la legenda lui Theseu, adică la Atena și aliații ei din Egeea, care scutură jugul cretan și se răzbună împotriva foștilor stăpâni. Acad. V. V. Struve consideră ca mult mai probabilă posibilitatea unei răscoale

interne, în momentul când „nobilimea gentilică face primele încercări de a forma statul” (p. 19). După catastrofă, puterea centrală slăbește, iar legăturile cu Egeea și cu Grecia continentală devin din ce în ce mai evidente. În jurul anului 1200, în preajma războiului troian, Creta se află sub completa dominație a Aheilor. După 1100, odată cu invazia Doriienilor și introducerea fierului, ea intră în mod definitiv în orbita lumii grecești și-și pierde independența politică.

Cultura cretană este o apariție locală a culturii egeene care precedează în mod nemijlocit cultura elenă. Ea are legături cu cultura tripoliană din mileniiile III—II și, prin urmare, merită toată atenția din partea celor care se ocupă cu trecutul patriei noastre.

V. V. STRUVE, *Crestomație pentru istoria antică*. Vol. I. *Orientul antic*. Moscova, Ucipedghiz, 1950, 358 p.

În introducere (p. 5—21) Acad. V. V. Struve caracterizează pe scurt procesul de dezvoltare al societății sclavagiste începând de la primele diferențieri și până la etapa cea mai înaltă, imperiul roman. Popoarele Orientului antic au creat astronomia, matematica, medicina, cel dintâi alfabet și primele monumente literare. De aceea studiul Mediteranei antice nu poate fi separat de acela al Orientului antic, deoarece toate aceste popoare fac parte din una și aceeași orânduire, cea sclavagistă, care urmează să fie cercetată ca un întreg.

Istoricul are datoria să cunoască neapărat documentele în mod nemijlocit. Rolul mediului geografic este important, însă cercetătorul trebuie să pătrundă mai adânc și să-și dea seama în mod amănunțit de modul cum oamenii își produc mijloacele de trai și cum repartizează între ei produsele obținute. În faza cea mai veche întâlnim triburi de vânători și păstori care se află pe treapta de jos și de mijloc a barbariei. În văile râurilor mari ca Nilul, Tigru, Eufratul, Indul, Gan-

gele, Iangcechiang, Huangho apare de timpuriu agricultura și împreună cu dânsa diferențierea socială. În Orient exploatarea se înfățișează sub două forme: 1. nobilimea gentilică pune stăpânire pe pământul comun și preia un impozit-rentă, un soi de danie, de la foștii tovarăși de gintă; 2. regii, preoții, nobilimea, comercianții se constituie treptat în clasă aparte și întreprind lucrări mari de asanare și irigații, exploatând forța de muncă a maselor populare. Prin această societatea pe clase se consolidează tot mai mult și apare statul ca mijloc de oprire împotriva clasei exploatate. Statul ia uneori forma unui despotism agricol (Egiptul, Babilonul), iar alteori este dominația comercianților și cămărarilor (Fenicia, Cartagina) sau a unei caste militare (Asiria). Avem aici un sclavaj primitiv, domestic, semipatriarhal. În comparație cu sclavajul din Grecia și Roma, el se distinge prin aceea că are unele rămășițe din orânduirea comunei primitive, întreprinse de relații patriarhale, că păstrează mai multă vreme ob-

știile agricole, că organizează lucrări de irigații și că desvoltă în mod insuficient deosebirile dintre sat și oraș. Aceste elemente explică în bună parte caracterul despotic al statului oriental antic.

Creta cu civilizația ei înfloritoare face trecerea spre Europa. Cultura epocii homerice nu atinge o treaptă atât de înaltă. Sparta, statul cel mai vechi din Grecia, este rezultatul cuceririlor, pe când Atena se formează pe calea diferențierii economice. Plebeii romani sunt de asemenea rezultatul unor cuceriri. Reformele lui Servius Tullius reprezintă un moment revoluționar, marcând trecerea spre stat și spre societatea pe clase.

Manualul se adresează studenților facultăților de istorie și profesorilor din învățământul mediu. Materialul literar, epigrafic, papirologic oglindește în special aspectele vieții economico-sociale. Cultura, literatura, arta, religia sunt lăsate pe seama unor colecții mai desvol-

tate. Documentele alese cu grijă de către I. S. Cațnelson și D. G. Reder ilustrează trecutul următoarelor țări: Egiptul și Nubia (p. 26—137), Mesopotamia (p. 138—213), Urartu (pp. 214—229), Asia Mică și Siria (p. 230—250), Iranul antic (p. 251—278), India antică (p. 279—302) și China antică (p. 303—340). Textele sunt precedate de introduceri și urmate de note explicative. Traducerile sunt făcute de V. I. Abaev, A. Borisov, I. I. Conrad, O. V. Cudriavțev, N. M. Diaconov, G. F. Ilin, L. P. Lipin, I. M. Lurie, M. E. Matie, F. G. Mișcenco, N. S. Petrovski, L. P. Pozdneeva, A. P. Rîftin, V. V. Struve, G. V. Țereteli, N. P. Ușacov și I. M. Volcov.

Cartea este un minunat auxiliar pentru învățământul istoriei antice și ar fi de dorit să fie imitată și la noi măcar pentru partea privitoare la istoria veche a patriei noastre.

N. PIGULEVSCAIA, *Bizanțul pe drumurile spre India. Din istoria comerțului bizantin cu Orientul în sec. IV—VI* (*Vizantia na putiah v Indiu. Iz istorii torgovli Vizantii s Vostocom v IV—VI vv.*). Moscova, Leningrad. Editura Academiei de Științe, 1951, 412 p. și 1 hartă.

Autoarea este o erudită încercată, care a publicat până acum mai multe studii asupra Orientului apropiat în antichitate, între altele: 1. *Mesopotamia la hotarul dintre sec. V și VI e. n.*, Moscova 1940; 2. *Arabii în sec. VI după izvoarele siriene*, Leningrad 1941; 3. *Izvoarele siriene cu privire la istoria popoarelor din UR.S.S.*, Moscova 1941; și 4. *Bizanțul și Iranul la hotarul dintre sec. VI și VII e. n.*, Moscova 1946. În afară de greacă și latină, ea cunoaște limbile siriană, arabă, izvoarele armenie, iraniene, ebraice și mesopotamiene, este familiarizată cu datele arheologice și stăpânește problematica geografiei antice, prin urmare are toată îndreptățirea să se ocupe cu un subiect atât de complex și de vast cum este comerțul dintre Constantinopol și India. Complexitatea problemei constă în faptul că mărfurile trec din mână în mână și

străbat distanțe imense, pe drumuri de caravane sau pe corăbii care navighează numai pe lângă țărmuri și sunt nevoite să acosteze des în porturi. Pentru a putea urmări cu succes drumurile străbătute trebuie să cunoști limbile populațiilor întâlnite în cale, să verifici și să compari spusele călătorilor cu cele ale săpăturilor arheologice, ale numismaticii și ale inscripțiilor. Autoarea pleacă de la textele literare esențiale ca geografii greci (în primul rând *Expositio totius mundi et gentium*, ed. Mueller, Paris 1861, scrisă pe la 350), legislația lui Iustinian, papyrusurile publicate de Maspero și Boak, scriitorii Arrian, Pseudo-Callisthenes (romanul lui Alexandru, sec. IV), Philostorgios (*Historia ecclesiastica*), Cosmas Indicopleustes (*Topographia Christiana*), *Periplul Mării Roșii*, Procopios, Euzagrius, Palladius, Ioan Moschos, Plinius

(*Naturalis Historia*) și Ammianus Marcellinus. Datele izvoarelor literare sunt confruntate cu harta lui Castorius (*Tabula Peutingeriana*, sec. IV), cu rezultatele săpăturilor arheologice și cu informațiile provenite din izvoarele siriene și arabe. Drumul pe mare, dealungul coastei siriene și palestinene, prin golful Akaba și Marea Roșie, dealungul coastelor arabe și iraniene până la gurile râului Indus și, mai departe, până în insula Ceylon, dă prilej autoarei să pună în valoare izvoarele siriene, arabe și iraniene, să vorbească despre trecutul populațiilor de pe aceste țărmuri, trasând uneori adevărate monografii locale, cum este cazul Himiarului din Marea Roșie, și să descrie modul de viață, organizarea socială și luptele cu vecinii. Informațiile cu privire la arabi sunt deosebit de bogate și de variate, lăsând să se întrevadă preferențele adânci de natură economică menite să ducă în curând, pe plan suprastructural, la apariția islamului. Căile pe uscat prin Siria, Mesopotamia, Iran și Belucistan sunt urmărite cu ajutorul textelor, a rezultatelor arheologice și a informațiilor locale și dau prilejul la o mulțime de observații prețioase în legătură cu istoria acestor ținuturi, iar drumurile din nord, peste Georgia și Armenia până în China, de unde se aduce mătasa, constituie un pretext pentru studiul aprofundat al societății sclavagiste din aceste state. Izvoarele vechi (în special *Geographia* lui Mosis Choronenis din sec. IX), cercetările istoricilor armeni Ia. A. Manandian și S. T. Eremian și săpăturile din cuprinsul Uniunii Sovietice (în primul rând cele conduse de acad. Tolstov) contribuie la cunoașterea mai amănunțită a „drumurilor mătăsii” și rămân o achiziție de primul rang pentru istoria comerțului mondial din acel timp. Celătorul cărții de față are mereu prilejul să prețuiască abundența și soliditatea materialului, competența autoarei și varietatea problemelor studiate, deoarece subiectul enunțat în titlu pare prea îngust, fiindu-ne înfățișată de fapt o ade-

vărată istorie a Orientului apropiat în sec. IV—VI, din Constantinopol până în India și din Caucaz până în Etiopia.

Din punct de vedere metodologic reținem îmbinarea și completarea reciprocă a datelor filologice cu cele arheologice, numismatice, de istoria artelor, de geografie și etnografie; apoi fuga de izolare, adică de stăruire într-o singură regiune și într'un singur domeniu de preocupări.

Orientul apropiat a dat o dovadă de prosperitate „industrială” și comercială mai întâi în timpul elenismului. Apoi orașele și schimburile au continuat să propășească, cu toate că sufereau sub exploatarea nemiloasă a stăpânirii romane și mai târziu, pe timpul lui August, din cincizeci de milioane de locuitori ai imperiului, douăzeci și opt, adică mai bine de jumătate, trăiau în partea de răsărit, unde se afla de fapt centrul de greutate al economiei romane. Când Occidentul sclavagist a început să se năruie sub povara contradicțiilor interne și a presiunii barbarilor din afară, Orientul grecesc a rezistat cu mai mult succes, grație dezvoltării mai intense a colonatului, a prosperității meșteșugurilor și schimburilor comerciale. Autoarea pune în lumină ideile lui Marx, relative la rolul și importanța comerțului în societatea sclavagistă, în procesul de nivelare, de descompunere a relațiilor patriarhale, de promovare a științei, filosofiei și progresului în genere. În sec. IV schimburile cu Asia anterioară începură să se intensifice, iar legăturile Bizanțului cu Siria, Palestina, Arabia, Etiopia, Iranul și India deveniră mai frecvente și mai strânse. Când misiunile diplomatice cu caracter politic sau religios dădeau greș, interveneau imediat expediții militare în regulă cu scopul de a asigura drumurile comerciale și schimburile cu Orientul mai îndepărtat de unde se aduceau mirodenii, pietre scumpe, farduri, fildeș și, mai ales, mătasa. Istoria Bizanțului până la începutul sec. VII nu poate fi studiată și înțeleasă pe deplin dacă se lasă în

umbră activitatea economică și schimburile de mărfuri cu regiunile orientale, iar cartea de față aduce o contribuție esen-

țială în acest sens și ea trebuie să fie cercetată mai de aproape în toate amănuntele ei de către specialiștii în materie.

A. B. RANOVICI, *Elenismul și rolul său istoric*. Moscova-Leningrad, Academia de Științe a U.R.S.S., 1950, 381 p.

Cartea a apărut după moartea autorului, sub îngrijirea profesorilor V. N. Diacov și Ia. A. Lențman. Materialul a fost strâns între 1938-1948 din izvoare directe. Autorul stăpâna bine trei limbi antice și șapte limbi moderne. El a analizat cu grijă textele literare, epigrafice și papirologice și a ajuns la rezultate cu totul originale, înfățișându-ne cea dintâi cercetare sistematică a epocii elenistice pe baza materialismului istoric. Prin studiile sale anterioare asupra artei și religiei societății primitive, asupra istoriei creștinismului primitiv, asupra sclavajului oriental și colonatului roman, regretatul A. B. Ranovici era persoana cea mai îndecată și mai pregătită pentru a întreprinde o sinteză atât de pretențioasă și de anevoioasă. El urma să cerceteze aici nu atât istoria regilor și a conducătorilor de armate, cât mai ales viața de toate zilele a producătorilor direcți și a mulțimii exploatare care a suferit și a luptat pentru gloria și fericirea celor dintâi. Intențiile, metoda și rezultatele obținute pot fi desprinse mai lesne din chiar cuvintele autorului care se exprimă astfel într-o scrisoare adresată Institutului de istorie: „Pentru ușurarea muncii criticilor și recenzenților aș dori să fac numai o simplă observație preliminară. Monografia mea nu-i un manual, nici un curs de istorie sau un memorator și nici o „istorie a elenismului“. Eu nu mi-am fixat ca sarcină să prezint o expunere completă, sistematică, a istoriei politice, economice și culturale a elenismului. Sarcina mea a fost alta — să cercetez legile de dezvoltare ale istoriei elenismului, să determin locul și importanța elenismului în istoria societății sclavagiste antice și să includ elenismul

în procesul general de dezvoltare al popoarelor din antichitate. În sensul acesta, monografia mea este o lucrare cu un caracter atât filosofic cât și istoric. De aceea eu nici n'am urmărit o expunere uniformă și completă, ci am dat mai multă atenție unor probleme speciale, cu un caracter problematic și m'am mărginit uneori numai la o prezentare sumară a istoriei politice, unde nu era nevoie neapărat de o cercetare teoretică specială” (Prefață, p. 6).

Autorul susține că elenismul a apărut în urma crizei societății sclavagiste grecești din secolul al patrulea înainte erei noastre. Elenismul a încercat să repete dezvoltarea orânduirii sclavagiste pe o treaptă mai înaltă și în unități politice mai întinse, însă n'a fost în stare să rezolve contradicțiile sociale și după o scurtă perioadă de înflorire a decăzut în mod treptat și iremediabil, făcând loc ultimei și celei mai înalte etape a dezvoltării societății sclavagiste, stăpânirii romane.

În capitolul întâi intitulat „Problemele fundamentale ale istoriei elenismului“ (p. 1038) sunt expuse rezultatele obținute până acum și se dau indicații prețioase pentru soluționarea acestor probleme. Ca întindere, elenismul a îmbrățișat întreaga lume civilizată de atunci, din Sicilia până în India, din Nubia până în Bosporul cimerian și Scitia, iar influența lui s'a întins din Spania și Italia până în China. Ca durată, elenismul poate fi plasat între anii 336, suirea pe tron a lui Alexandru și 31 î. e. n., data luptei dela Actium, când Egiptul, ultimul stat elenistic independent, cade sub stăpânirea Romanilor. Istoria elenismului este istoria mondială a celui

timp. Atunci au luat naștere progrese tehnice și idei științifice, filosofice, literare și religioase care au stăpâni; lumea timp de veacuri. Fiind o etapă în istoria societății sclavagiste, elenismul a păstrat multe elemente din perioada clasică pe care le-a dezvoltat sau le-a combătut. Cauzele apariției și decăderii elenismului trebuie căutate în contradicțiile fundamentale ale orânduirii sclavagiste din Grecia veche, unde statele-orașe nu s'au putut dezvolta într'o măsură egală sau au vegetat multă vreme în limite teritoriale prea înguste. La un moment dat forțele de producție au ajuns în impas și clasele dominante în propriul lor interes, s'au grăbit să extindă câmpul lor de activitate pentru a face astfel cu puțință reproducerea vechiului proces de dezvoltare pe o treaptă mai înaltă. Din punct de vedere tehnic, științific, social, politic, cultural și religios, elenismul a însemnat un progres real. Barierele vechi au căzut, comerțul a luat proporții extraordinare, legăturile pe mare și pe uscat au sporit într'o măsură necunoscută până atunci, orașele au devenit mai prospere și mai numeroase și o limbă comună a înlesnit legăturile dintre oameni la distanțe imense. A apărut repede un proces de nivelare care a atras în sfera orânduirii sclavagiste ținuturi înapoiate, grăbindu-le procesul de dezvoltare și sporindu-le forțele de producție. Alexandru a realizat o unitate politică foarte întinsă iar urmașii săi au continuat în esență această politică și în Occident, unde Agathocles și Pyrrhus fac încercări de a realiza acest lucru în Grecia, Italia și Sicilia. Chiar și Roma intră în orbita politicii economice a elenismului și introduce în anul 268 o unitate monetară nouă aproape egală ca valoare cu dragma grecească. Totuși elenismul n'a putut merge înainte mult timp. Baza sa economică era prea conservatoare, progresul forțelor de producție prea slab. Munca sclavului rămânea și mai departe temelie societății, contradicțiile sociale se accentuau. Criza s'a ivit repede.

Urmarea ei a fost expansiunea romană în răsărit și nimicirea treptată a elenismului. Această expansiune era expresia brutală a întregului fel de a fi al societății sclavagiste, în care o producție întinsă nu era cu puțință decât prin război și cucerire. Grecii au influențat Orientul și s-au ridicat pe o treaptă mai înaltă, iar acesta a lăsat urme neșterse asupra culturii grecești. Schimbul de oameni și de idei a fost favorabil ambelor părți, iar avântul provocat de el amintește în multe privinți de Renaștere. Influența s'a manifestat mai puternic în filosofie și religie. Elenismul a fost o epocă de căutări religioase, deși n'a putut forma o religie mondială tocmai pentru motivul că unitatea politică și economică a fost de scurtă durată, în comparație cu imperiul roman. În concluzie autorul spune: „Esența elenismului, ascensiunea și căderea lui nu pot fi înțelese decât numai din analiza mișcării formației social-economice sclavagiste antice. Va apare clar și rolul său istoric ca una din etapele în care s'a năruit într'o măsură oarecare mărginirea îngustă social-economică a societății sclavagiste și s'au stabilit premise, deși nu într'o măsură suficientă, pentru o formație social-economică mai progresistă“ (p. 38).

În capitolul al doilea sunt urmărite faptele și realizările lui Alexandru. Procesul de transformare era în plin mers și el nu putea fi opera unui singur om. Uniunea dela Corint a însemnat sfârșitul autarhiei polis-ului grecesc și începutul unei lumi noi. Decizia de a ataca Asia fusese luată înainte de moartea lui Filip, încât rolul personalității lui Alexandru nu a fost decisiv și exclusiv. În lipsa lui, oricare alt general din armata macedoneană ar fi putut lua comanda, deși mersul evenimentelor s'ar fi schimbat într'o măsură oarecare. Războiul a început cu lozincă eliberării orașelor grecești din Asia și a unificării Greciei. În orașele cucerite, Alexandru a stabilit imediat un regim democratic, acordând autonomie administrativă, deși

aceasta n'a fost atât de deplină cum cred unii învățați burghezi. Împărțirea pe satrapii a fost menținută, punându-se în frunte oameni de încredere. Bateria monetei a fost centralizată și pusă sub controlul direct al lui Alexandru. Noua unitate politică purta un caracter deosebit, reprezentând adaptarea la necesități noi. Autorul spune: „Libertatea în sistemul monarhiei elenistice avea alt sens decât în sistemul polis-ului grecesc din epoca clasică. Sarcina monarhiilor elenistice era de a pune capăt particularismului, îngrădirii, fărâmițării polisurilor grecești, dar ea n'a însemnat despotie sau tiranie, ci o formă politică nouă” (p. 57). Desvoltarea legăturilor între ținuturi și orașe a ridicat economia pe o treaptă mai înaltă, a dezvoltat diviziunea muncii, a mărit sfera aplicării muncii sclavilor sau, cu cuvintele autorului, „a repetat pe o bază mai largă, pe o treaptă mai înaltă acel drum de dezvoltare care în etapa precedentă dusese în impas atât Elada cât și Orientul în genere” (p. 76).

Orașele au devenit centrele unei economii de schimb, comorile ascunse până atunci în palatele regilor și satrapilor au fost puse în circulație, sângele a început să curgă mai viu în acest organism îmbătrânit și producția a crescut. Știința și tehnica au făcut un salt înainte și au produs genii universale de talia unui Aristotel sau Arhimede. Cunoștințele de geografie, etnografie, botanică, zoologie au sporit în mod considerabil. Toate aceste părți pozitive au fost umbrite de neajunsuri grave: părțile componente ale unității politico-economice nu erau dezvoltate în aceeași măsură, rămășițe vechi stăruiau pretutindeni până și în Macedonia, antagonismul dintre stăpâni și sclavi, dintre elini și barbari se accentua, iar procesul era înăsprit și mai mult de persistența unor prejudecăți religioase, teocratice, care nu puteau fi învinse cu ușurință din cauza tehnicii înapoiate. Moartea lui Alexandru a grăbit ruptura și a dus repede la criza iremediabilă a elenismului.

În capitolul al treilea sunt cercetate războaiele diadohilor și apariția statelor elenistice. Aceste războaie au încetinit procesul de unificare politică și economică și au făcut să scadă nivelul de producție. Ele au îmbogățit pe unii și au sărăcit pe alții, sporind contradicțiile și nemulțumirile. Pe la 280 noile unități politice erau cristalizate pe deplin: 1. regatul Seleucizilor cu Asia Mică, Siria, Mesopotamia și Babilonul cuprindea aproximativ 3,5 milioane locuitori; 2. Egiptul cu 120.000 km² și 10 milioane locuitori; 3. Macedonia cu 70.000 km² și 3 milioane locuitori. Un fenomen nou în viața orașelor erau sinoichismul: populații deosebite se concentrau în același loc, moravurile, limbile, religiile, oamenii se amestecau și se influențau reciproc, iar rezultatele se traduceau printr'un spor de experiență în producție, prin idei de toleranță, de înțelegere reciprocă și de umanitarism. Filosofii încep să vorbească de *homonoia* „unire, concordie”, de *eleutheria* „libertate” și fraternitate universală, amintind că și sclavii au dreptul la o viață mai bună și că sunt egali din naștere cu oamenii liberi. Dar antagonismele sociale n'au putut fi învinse prin cuvinte și elenismul a ajuns repede la criză, mai întâi în Grecia și Macedonia și apoi în celelalte ținuturi.

În capitolul al patrulea ni se descrie cu multe amănunte regatul Seleucizilor, cel mai întins dintre statele elenistice. Autorul cunoaște izvoarele în mod nemijlocit și combate cu succes concluziile istoricilor burghezi, arătând pretutindeni o independență de judecată vrednică de toată lauda. În statul Seleucizilor se observă o situație analoagă: mai întâi un proces de unificare și de nivelare, un oarecare progres al forțelor de producție, apoi neajunsurile și criza. Nu există nici unitate politică deplină și nici unitate economică, lingvistică sau culturală. Obiectivele claselor posedante nu pot fi împlinite cu succes și de aceea sunt căutate măsuri pentru a le salva. Roadele sunt în parte sporirea

legăturilor comerciale și înflorirea orașelor.

Capitolul al cincilea se ocupă cu Egiptul elenistic. Prin situația geografică specială el a putut păstra multe particularități vechi și n'a ajuns decât o variantă de stat elenistic. Istoria lui este mai bine cunoscută și documentele s'au păstrat într'un număr mai mare. Armata era formată în special din Macedoneni și Greci, iar populația locală era exploatată de o minoritate străină. Această minoritate a dus o politică de istovire planificată a producătorilor direcți care a grăbit criza. Această politică „era unul din aspectele specifice, monstruoase, ale modului de producție sclavagist” (p. 230).

În capitolul al șaselea ne sunt înfățișate Macedonia și Grecia. Aici a existat un progres vremelnic la început, iar clasele dominante și-au întărit pozițiile. Au urmat apoi criza și pierderea independenței politice. În Grecia au apărut uniități politice mai întinse, și anume uniunile Etolică și Aheenă, precum și o limbă comună. Liga Aheenă cuprindea circa 20.000 km² cu 60 orașe. Evident noua unitate politică putea face față mai ușor greutăților și se apăra mai lesne decât vechiul polis, minuscul și slab. S'au făcut încercări de a lichida particularismul local și de a introduce unele reforme sociale. Era un semn că sistemul sclavagist se găsea în criză și că trebuia modificat. Soluția n'a putut veni decât pe calea extinderii, a ridicării lui pe o treaptă mai înaltă, într'o unitate politică mai mare, iar lucrul acesta a fost realizat de către Romani. Într'adevăr în anul 229 ei pun piciorul în Balcani, iar în 146 Grecia devine provincie romană. Păturile de sus, amenințate de năruirea sistemului sclavagist, au pactizat cu invadatorii.

Capitolul al șaptelea analizează creația acestei epoci în domeniul ideologiei, în special filosofia, literatura și religia.

Noua etapă are posibilități materiale mai mari și cultura se răspândește pe un spațiu mai întins. În literatură apar genuri noi ca epigrama, idila, elegia, mîmîmul, comedia de moravuri, unde măestrăria formală și interesul pentru natură scoresc, dar lipsesc în schimb ideile și sentimentele puternice.

Autorul se ocupă apoi cu filozofia materialistă a lui Epicur, cu stoicismul și scepticismul. Partea ultimă este consacrată religiei, care este și ea „o formă dominantă a ideologiei” (p. 318). Deși se caracterizează prin căutări religioase, prin sincretism, prin apariția monoteismului iudeu, etapa aceasta n'a putut duce la o religie universală, tocmai pentru faptul că unitatea politico-economică nu era încă deplină. Autorul spune: „Numai în imperiul roman, etapa ultimă a unirii statale a antichității, cu o nivelare a populației până în limitele cele mai extreme posibile, a fost cu putință o singură religie universală ca un complement firesc a imperiului mondial. Religia aceasta a fost creștinismul și ea a fost pregătită într'o măsură importantă în perioada elenistică” (p. 326).

În concluzie, autorul spune că elenismul a adus schimbări serioase în viața economică, politică și socială a societăților sclavagiste din Mediterana orientală. El a fost o etapă legală, necesară în dezvoltarea societății antice și a creat un tip nou de unitate economică și politică necunoscut până atunci. Baza producției a rămas tot sclavagistă. Clasele posedante au încercat să-și întărească pozițiile prin ridicarea sistemului la o treaptă mai înaltă, dar ele n'au reușit decât în parte. Concluzie generală: „Când o orînduire social-economică se află în decadență și descompunere, încercările clasei dominante de a-și întări stăpînirea prin introducerea unor forme noi de subjugare economică și politică sunt sortite prăbușirii” (p. 343).